

Marian Gajdoš, Stanislav Konečný, Mikuláš Mušinka, *RUSÍNI / UKRAJINCI V ZRKADLE POLSTOROČIA. NIEKTORÉ ASPEKTY ICH VÝVOJA NA SLOVENSKU PO ROKU 1945*, Prešov – Užhorod, 1999, 157 s.

Lucrarea intitulată *Rusinii / ucrainenii în retrospectiva unei jumătăți de secol. Unele aspecte ale evoluției lor în Slovacia după 1945* a fost elaborată în cadrul Grant-ului de cercetare *Politica națională și minoritățile etnice din Slovacia în anii 1945-1954* și a văzut lumina tiparului grație sprijinului financiar acordat de structurile de conducere ale Euroregiunii Carpatice. Volumul este structurat pe șase capitole, *Introducere, Încheiere, Abrevieri și Anexe*, redactate în limba slovacă, cu excepția capitolului VI care a fost tipărit în limba ucraineană.

În *Introducere*, autorii – primii doi (dr. Marian Gajdoš și dr. Stanislav Konečný) sunt cercetători ai Institutului de Științe Sociale din Košice al Academiei Naționale de Științe a Slovaciei, al treilea (dr. Mikuláš Mušinka, profesor universitar la Universitatea din Prešov) este membru al Academiei Naționale de Științe a Slovaciei – indică motivele care au determinat alegerea subiectului de cercetare sus-menționat și au definit principalele obiective ale studiului. Cercetătorii arată că, astăzi, rusinii / ucrainenii reprezintă o populație așezată în regiuni care în Evul Mediu au aparținut unor state europene diferite. În Ucraina contemporană, rusinii sunt prezenți în Regiunea Transcarpatică, în România îi întâlnim în Maramureș, în Slovacia ei populează partea de nord-est a țării, iar în Polonia ei sunt cunoscuți sub etnonimul „lemki” și sunt așezați în partea de sud-est a acestui stat. Un număr mic de rusini / ucrainenii locuiește în partea de nord-est a Ungariei și, din secolul al XVIII-lea, în provincia Vojvodina (Bačka și Srem), precum și în estul Sloveniei și în Croația.

În primul capitol este prezentată evoluția rusinilor / ucrainenilor din Slovacia în perioada de până la 1945. Sunt puse în lumină implicațiile politicii internaționale asupra destinului zonei carpatice, fiind evidențiate punctele de vedere ale cercetătorilor slovaci, ruși, ucraineni, maghiari etc. privind originea și momentul așezării rusinilor / ucrainenilor în partea de nord-est a Slovaciei. Autorii arată că un rol important în sporirea numărului rusinilor / ucrainenilor în perioada medievală l-a jucat procesul de colonizare a regiunilor montane și submontane, întemeiat pe principiile dreptului românesc (*ius valachicum*). Tot aici este analizat procesul de conștientizare și organizare etno-politică a rusinilor / ucrainenilor din Slovacia, personalitățile care au contribuit la procesul de emancipare națională și influențele pe care le-a resimțit acest proces din partea diverșilor factori interni și externi în epocile modernă și contemporană.

Capitolul al II-lea abordează *Situația politico-juridică a rusinilor / ucrainenilor după 1945*. Cercetătorii prezintă efectele războiului mondial și ale expansiunii sovietice asupra destinului teritoriilor și populației din nord-estul Slovaciei. Sunt analizate activitatea, formele de organizare și obiectivele comunității rusine / ucrainene în perioada premergătoare instaurării comunismului în Cehoslovacia. Autorii arată că doar circumstanțele internaționale de la sfârșitul războiului mondial și interesul Uniunii Sovietice de a-i avea printre aliați și pe ceho-slovaci a împiedicat anexarea părții de nord-est a Slovaciei la Ucraina Sovietică (Ucraina /Rutenia/ subcarpatică, ocupată de Armata Roșie în octombrie 1944, a fost încorporată oficial URSS-ului prin acordul încheiat între Moscova și Praga la 29 iunie 1945). Tot aici se pun în lumină demersurile politice ale colectivității ucrainene, poziția și deciziile – în unele cazuri, criticabile – ale Consiliului Național Slovac (Slovenska národná rada) pe marginea chestiunii rusinilor / ucrainenilor din Cehoslovacia. Schimbarea regimului politic, în februarie 1948, problema raporturilor dintre cehi și slovaci, particularitățile sistemului comunist și alți factori au făcut ca statutul etniei rusine / ucrainene să nu poată fi soluționat într-un fel sau altul. În plus, prin diverse măsuri și hotărâri adoptate de conducerea Partidului Comunist în anii '50 – '60 ai secolului al XX-lea, în Cehoslovacia s-a practicat o politică de asimilare lentă a minorităților naționale, cu anumite particularități în a doua jumătate a deceniului al șaptelea. După înăbușirea revoluției anticomuniste din 1968, politica de omogenizare etnică a luat amploare, în pofida unor legi adoptate la hotarul deceniilor VII-VIII, prin care se proclama egalitatea etniilor maghiară, germană, poloneză și ucraineană (rusină) cu națiunile cehă și slovacă. Căderea comunismului, subliniază autorii, a determinat adoptarea unei legislații democratice care permite grupurilor etnice să se manifeste pe diverse planuri și care, totodată, pune în lumină problemele și dificultățile cu care se confruntă naționalitățile Slovaciei în plan cultural și social. Autoidentificarea etnică a locuitorilor țării, realizată în timpul efectuării recensământului populației din martie 1991, a dat următoarele rezultate: 13 281 persoane au declarat că aparțin comunității ucrainene, iar 17 197 cetățeni s-au pronunțat pentru identitatea rusină. În consecință, alături de limba ucraineană, în Slovacia a fost legiferată și cea rusină, care a fost codificată în ianuarie 1995.

Cadrul social-economic al evoluției populației din nord-estul Slovaciei este prezentat în capitolul al III-lea. Cercetătorii subliniază că, sub aspect economic, partea nord-estică a țării constituia, în anul 1945, regiunea cea mai slab dezvoltată a Cehoslovaciei. Numărul persoanelor angajate în activități industriale era aici, în momentul respectiv, de doar 6%, față de valoarea medie de 31,9% în întreaga Slovacie, adică de peste cinci ori mai mic. La 1948, în districtele nord-estice, agricultura era ocupația de bază a 76,5% din locuitorii zonei. Un anumit accent pe dezvoltarea industrială a regiunii nord-estice a Slovaciei a fost pus în anii '60 ai secolului XX. Întreprinderile de interes local, construite în acea perioadă, au format potențialul industrial pe baza căruia s-a dezvoltat zona în deceniile următoare.

Structura economiei țării, politica de finanțare preferențială a zonelor industrializate, colectivizarea lumii rurale (1949-1960; în nord-estul Slovaciei procesul s-a încheiat abia în 1970) au avut consecințe diferite asupra evoluției societății cehoslovace în perioada comunistă. În pofida condițiilor economico-geografice mai puțin favorabile organizării agriculturii pe baze colectiviste în zonele premuntoase și montane ale Slovaciei, sătenii rușini / ucrainenii n-au opus o rezistență deosebită cooperativizării, mulți preferând să se înscrie în cooperativele agricole unice nu atât din considerente economice, cât mai ales din cele politice. Înscrierea în colectiv le permitea să se manifeste în viața publică pe picior de egalitate cu reprezentanții națiunilor titulare.

Încadrarea Slovaciei în rândul statelor cu economie de piață, concurența cu producătorii străini, criza vechiului sistem social-economic și dificultățile tranziției s-au repercutat negativ asupra volumului producției industriale a acestei țări. Autorii arată că în regiunea nord-estică, în pofida eforturilor depuse de-a lungul anilor '90, nu s-a reușit depășirea declinului economic înregistrat în anii 1991-1993 și în 1998.

În capitolul următor, cercetătorii slovaci analizează structura socială și nivelul de viață a rușinilor / ucrainenilor în perioada 1945-1998. Slaba dezvoltare a industriei și caracterul predominant agrar al zonei au avut implicații directe asupra structurii sociale a populației din nord-estul Slovaciei. De pildă, dacă la nivelul întregii Slovaciei, în anul 1945, persoanele active din punct de vedere economic constituiau 36,8% din totalul populației, în nord-estul țării ponderea acestora era de 28,7%, iar în cele opt districte în care era prezentă minoritatea rusă / ucraineană numărul persoanelor respective constituia doar 26%. Cu mult sub media pe țară erau și indicatorii privind numărul intelectualilor, al persoanelor încadrate în sfera serviciilor, în industrie etc. În anii '50 - '70 s-a înregistrat un proces de creștere a numărului de rușini / ucrainenii angajați în activități intelectuale și industriale. Drept urmare, în anul 1980, în timp ce media pe Slovacia a numărului de persoane active în plan economic constituia 49,7%, în rândul comunității analizate ponderea era de 53,1%. Autorii arată că aceste date statistice erau, însă, în mare parte fictive. Transformările politice și economice din anii '90 au determinat noi modificări în structura socială a populației Slovaciei. Recesiunea de la începutul deceniului zece a condus la scăderea ponderii lucrătorilor angajați în agricultură, silvicultură și industria apelor de la 15,3% la 13,9%, la nivelul întregii Slovaciei, iar în rândul rușinilor / ucrainenilor de la 22,4% la 18,3%; în industrie acest indice s-a redus de la 26,9% la 25,9%. În același timp, ponderea persoanelor încadrate în domeniul învățământului, sănătății și culturii a crescut de la 19,1% la 23,3%, față de fenomenul de diminuare la nivel de țară (de la 14,0% la 13,6%).

Particularitățile economico-geografice ale nord-estului Slovaciei au avut un impact direct asupra nivelului de viață al populației din districtele respective. De pildă, în anul 1956, în regiunea Prešov salariul mediu anual al unui muncitor a constituit 13 093 coroane, al unui funcționar 12 956 coroane, în timp ce media pe țară (14 564 și, respectiv, 13 821 coroane) era cu 11,2% și, respectiv, 10,4% mai mare. Odată cu înlăturarea, către sfârșitul anilor '50, a efectelor dezastruoase ale celui de-al Doilea război mondial și cu dezvoltarea economică tot mai accentuată a Slovaciei în deceniile șapte și opt, nivelul de trai al populației a început să se amelioreze. Autorii prezintă numeroase date

și informații referitoare la standardele de viață ale populației în perioada comunistă și postcomunistă.

Problemele învățământului național al rusinilor / ucrainenilor sunt dezbătute în capitolul al V-lea. Soluționarea problemelor legate de instruirea copiilor în limba lor maternă în perioada postbelică a fost marcată de consecințele „politicii școlare prea puțin tolerante a regimului anterior” și de accentuarea „tendențelor naționaliste” în rândul slovacilor și a minoritarilor. Încă din iunie 1945, în urma hotărârii autorităților slovace, cu scopul de a coordona și administra chestiunile legate de învățământul pentru minoritatea rusină / ucraineană, a fost constituită Direcția pentru școlile ucrainene și rusești (Referát pre ukrajinské a ruské školy), iar puțin mai târziu și câteva inspectorate școlare cu sediul în Medzilaborce, Stropkov, Sabinov și Prešov. Dacă la finele războiului mondial, comunitatea respectivă avea doar o grădiniță și două școli medii, în anul de studii 1947/1948 copiii rusinilor / ucrainenilor erau educați în limba maternă în 313 instituții de învățământ de diverse grade. În februarie 1949, autoritățile comuniste au adoptat niște decizii în urma cărora, până la finele anului respectiv, a fost desființată Direcția pentru școlile ucrainene și rusești, au fost închise 20 de școli ucrainene, iar 48 de școli au trecut la limba de predare slovacă. Asupra acestei decizii, calificată drept „rezultat al activității naționaliștilor burghezi slovaci”, s-a revenit în iunie 1952. când s-a luat decizia privind reucrainizarea școlilor trecute la limba de predare slovacă și extinderea rețelei școlare cu limba maternă de predare. În anul școlar 1958-1959, în Slovacia funcționau 301 școli pentru copii proveniți din familiile ruse / ucrainene. Drept urmare, în timp ce media pe țară a persoanelor cu studii superioare constituia, în 1961, 1,6%, în rândul populației ruse / ucrainene acest indice s-a ridicat la 1,92%. Însă, în anii '60 – '80, rețeaua de instituții școlare ale acestei comunități a cunoscut un regres continuu. Doar în patru ani (1960-1963), 160 de școli au fost trecute de la limba ucraineană de predare la cea slovacă. Procesul a continuat în perioada următoare. numărul așezămintelor ucrainene reducându-se rapid: în anul școlar 1966-1967 funcționau 58 de școli ucrainene, iar în 1985-1986 doar 19 asemenea instituții. În anul 1996, în Slovacia existau 42 de grădinițe și 10 școli generale cu limba de predare ucraineană, iar în alte 22 de instituții de învățământ cu limba de predare slovacă elevii aveau posibilitate să studieze limba ucraineană ca obiect. În cadrul Facultății de Filosofie a Universității din Prešov există Catedra de limbă și literatură ucraineană și un Cabinet de ucrainistică, iar de la 1 septembrie 1998 în cadrul instituției menționate a fost înființată o secție de limbă și cultură rusină. Autorii concluzionează că, în pofida democratizării societății slovace și a schimbărilor în bine înregistrate în anii '90, situația învățământului pentru copiii comunității ruse / ucrainene este „critică” și poate avea „consecințe negative și pentru existența însăși a minorității naționale”.

Capitolul al VI-lea prezintă evoluția culturii rusinilor / ucrainenilor din Slovacia după cel de-al Doilea război mondial. Se subliniază că, în primii ani postbelici, cultura și educația acestora s-a dezvoltat aproape exclusiv pe baza limbii și literaturii ruse și a teoriei potrivit căreia „rusinii”, „rusnaci” sunt parte componentă a națiunii ruse. Un proces de conștientizare națională – fenomen intrat în istoria Slovaciei drept «ucrainizare» – a început să se manifeste de la începutul anilor '50. Încă la mijlocul anilor '40 s-au constituit câteva organizații cultural-educative ucrainene, care, după puciul comunist din februarie 1948, au fost lichidate, noile autorități permițând, în 1951, înființarea Uniunii culturale a muncitorilor ucraineni, asociație cu orientare ucraineană și ideologie comunistă. Aceasta a organizat cursuri de studiere a limbii literare ucrainene, a istoriei, literaturii și culturii ucrainenilor, a editat, până la 1989, circa 20 de cărți, a înființat diverse grupuri folclorice, coruri, cercuri dramatice etc. Reorganizată în ianuarie 1990 în Uniunea rusinilor-ucrainenilor din Cehoslovacia (în prezent, Uniunea rusinilor-ucrainenilor din Slovacia), asociația respectivă coordonează, sprijină și participă la cele mai variate manifestări cultural-științifice ale etniei analizate. O parte a membrilor comunității, care nu au acceptat orientarea națională a Uniunii rusinilor-ucrainenilor din Slovacia, în martie 1990 a pus bazele organizației „Renașterea rusină”.

Această asociație pleacă de la premisa potrivit căreia rusinii de la vest de Carpați sunt un popor aparte, care nu este legat de poporul ucrainean nici sub aspect genetic, nici din punct de vedere cultural. „Ucrainizarea” postbelică este privită drept cea mai întunecată pagină din istoria acestei populații, membrii organizației propunându-și să-i „deucrainizeze” pe rusini.

Tot în acest capitol sunt prezentate informații detaliate privind evoluția presei (titluri, redactori, tiraje, periodicitate, orientare politică, problematica abordată, lucrări și autori mai importanți apăruiți în paginile periodicelor etc.), radioului (Studioul rusino-ucrainean din Prešov al Emisiunilor naționale ale Radioului Slovaciei transmite în eter, în medie, câte 12 ore pe săptămână), televiziunii (Secția rusino-ucraineană a Redacției emisiunilor naționale din Košice pregătește, o dată pe lună, emisiuni de 30 de minute despre viața și evoluția comunității), tipăriturilor (între 1949-1960, au fost editate câteva zeci de titluri, iar în perioada 1960-1990, au fost publicate peste 700 de manuale și 666 lucrări științifice și artistice în limba ucraineană), literaturii (generații, nume, biografii, opere, contribuții etc.), teatrului (actori, regizori, directori, piese etc.; între 1946-1999, Teatrul național ucrainean din Prešov s-a prezentat în fața publicului cu 298 de premiere), Ansamblului de cântece și dansuri (conducători artistici, dirijori, compozitori, piese, interpreți, dansatori) și muzeelor (instituții, muzeografi, directori, caracterul expozițiilor, publicații). Autorii subliniază că „examinarea evoluției postbelice a culturii rusinilor-ucrainenilor din Slovacia este o mărturie elocventă a faptului că, în pofida eforturilor puterii comuniste de a imprima acestei culturi un caracter marxist, ea și-a păstrat caracterul său național”.

În *Încheiere* sunt sintetizate concluziile studiului interdisciplinar realizat de cercetătorii slovaci. Autorii menționează că, în ultima jumătate de secol, evoluția comunității analizate a fost marcată, pe de o parte, de absența formelor de suveranitate sau măcar de autonomie în procesele de organizare politică a entităților etnice în Europa Centrală și de Sud-Est, iar pe de altă parte, de complexul de probleme legate de nefinalizarea fenomenului de autoidentificare națională a acestora. Pe parcursul întregii perioade postbelice, conchid cercetătorii, reprezentanții comunității investigate au oscilat între alternativele rusă, ucraineană și rusină ale emancipării etnice. În plus, în perioada comunistă ei au cunoscut și un anumit proces de slovacizare. Totuși, subliniază dr. Marian Gajdoš, dr. Stanislav Konečný și dr. Mikuláš Mušinka, analiza evoluției comunității rusinilor / ucrainenilor în anii 1945-1998 și autoanaliza pe care trebuie să o realizeze elitele lor fac posibilă reflectarea nu numai asupra ambițiilor etniei respective, ci și asupra necesităților și posibilităților ei reale.

Tabelele statistice incluse în anexe prezintă, în baza datelor Recensământului populației din 1991, numărul total, pe districte, al persoanelor care s-au declarat rusini (în total 17 197 indivizi, reprezentând 0,32% din populația țării) și ucraineni (în total 13 281 indivizi, reprezentând 0,25% din populația țării); structura etnică a districtelor din nord-estul Slovaciei; numărul persoanelor de etnie slovacă, ucraineană și rusină în districtele Bardejov, Humenné, Prešov, Svidník și Stara L'ubovňa. Cele patru planșe, cu care se încheie lucrarea, prezintă ponderea locuitorilor de etnie rusină și de etnie ucraineană, potrivit datelor Recensământului populației din 1991, în districtele vechi (1991) și în cele noi, constituite în urma reorganizării administrative din 1996.

Privită în ansamblu, lucrarea cercetărilor din Slovacia reprezintă un studiu științific bine documentat, o analiză detaliată cu interpretări judicioase și concluzii fundamentate pe marginea unui subiect delicat, așa cum este cel al evoluției unui grup etnic în condițiile regimului totalitar și ale democratizării postcomuniste. Cartea poate constitui un exemplu de abordare interdisciplinară a unui subiect complex și un eventual model pentru investigații similare asupra altor minorități naționale din Europa Centrală și de Sud-Est.

Ștefan Purici